

مثنوی ۲

(نظم ۴ بخش ۲)

(راسته زبان و ادبیات فارسی)

دکتر توفیق ه. سبحانی

سرشناسه	هاسپیور سبجانی - توفیق، ۱۳۱۷
عنوان قراردادی	مثنوی - برگزیده <i>Masnavi. Section</i>
عنوان و پدید آور	مثنوی ۲ (نظم ۴ بخش ۲) (رشته زبان و ادبیات فارسی) مؤلف: توفیق ه. سبجانی.
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۹
مشخصات ظاهری	دوازدهم، ۲۷۰ ص.
فراست	دانشگاه پیام نور، ۱۶۴۲. گروه زبان و ادبیات فارسی؛ ۱/۱۳۳
شابک	978 - 964 - 387 - 679 - 1
وضعیت فهرست نویسی	فبا.
یادداشت	واژه نامه.
موضوع	مولوی، جلال الدین محمد بن محمد، ۶۰۴ - ۶۷۲ ق. مثنوی نقد و تفسیر
موضوع	مولوی، جلال الدین محمد بن محمد، ۶۰۴ - ۶۷۱ ق. مثنوی - برگزیده.
موضوع	شعر فارسی - قرن ۷ ق. تاریخ و نقد آموزش برنامه‌ای
شناسه افزوده	دانشگاه پیام نور.
رده بندی کنگره	م ۲/۵۰۳۱ PIR
رده بندی دیویی	۸۵۱.۱۳۱۲
شماره کتابشناسی ملی	۲۰۶۴۳۷۱

مثنوی ۲ (نظم ۴ بخش ۲)

مؤلف: دکتر توفیق ه. سبجانی

ویراستار علمی چاپ‌های قبلی: دکتر علی اصغر خلیلی

تهیه و تولید: مدیریت تولید مواد و تجهیزات آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: انتشارات دانشگاه پیام نور

شمارگان: ۵۰۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول اسفند ۱۳۷۱، چاپ اول (تجدید نظر شده) شهریور ۱۳۸۹

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۳۸۷ - ۶۷۹ - ۱

ISBN: 978 - 964 - 387 - 679 - 1

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلمه حقوق شرعاً را جای، الکترونیکی، تصویری، صوتی و اینترنتی برای دانشگاه پیام نور محفوظ است)

قیمت: ۲۸۰۰۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک‌درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود. متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و کمک‌درسی (ک) به منظور علمی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در نگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

مندرجات

هفت	پیشگفتار و راهنمای مطالعه
یازده	هدف‌های آموزشی کتاب
۱.....	درس ۱، دیباچه دفتر چهارم.....
۱۱.....	درس ۲، خشم خدا و.....
۲۱.....	درس ۳، تفسیر حدیث.....
۳۱.....	درس ۴، قصه سه ماهی.....
۴۱.....	درس ۵، شناسای قدرت حق.....
۵۵.....	درس ۶، صلح با عقل کلی.....
۶۱.....	درس ۷، بینش.....
۷۱.....	درس ۸، دیباچه دفتر پنجم.....
۷۷.....	درس ۹، رمز عبادات.....
۸۵.....	درس ۱۰، حله دوست داشتن.....
۹۳.....	درس ۱۱، مناجات.....
۱۰۵.....	درس ۱۲، علم و عمل و طریقت.....
۱۱۳.....	درس ۱۳، شرط عاشقی.....
۱۱۹.....	درس ۱۴، نفسِ حریص.....
۱۲۳.....	درس ۱۵، انسانم آرزوست.....
۱۳۱.....	درس ۱۶، جبر یا اختیار.....
۱۴۱.....	درس ۱۷، جفا القلم.....
۱۵۳.....	درس ۱۸، حسن لیلی.....

درس ۱۹. دیباچه دفتر ششم	۱۶۳
درس ۲۰. پندار و واقعیت	۱۷۷
درس ۲۱. ترک دنیا	۱۸۵
درس ۲۲. جهان متقلم	۱۹۱
درس ۲۳. قاهر و مقهور	۱۹۷
درس ۲۴. مبنای جهان	۲۰۹
درس ۲۵. لایه در خاک خفتگان زنده	۲۱۹
درس ۲۶. حکایت صدر جهان بخارا	۲۲۵
درس ۲۷. مادر خیال	۲۳۵
فهرست لغات	۲۴۱
پاسخنامه‌ها	۲۶۵
فهرست منابع عمده	۲۶۹

پیشگفتار و راهنمای مطالعه

در این کتاب ۸۵۴ بیت از دفترهای ۴-۶ مثنوی مولانا جلال‌الدین از نسخه ۶۷۷ قونیه که کهنه‌ترین نسخه شناخته شده مثنوی است، انتخاب و تا حد مقدور شرح شده است. در ابتدای هر درس جای بیت در دفترهای مثنوی نشان داده شده است (پنجم / بیت ۹۵۳) یعنی: دفتر پنجم مثنوی از بیت ۹۵۳ به بعد (نسخه قونیه).

مطابق سرفصل وزارتی، مثنوی ۲ باید بیشتر ناظر به آیات قرآن کریم و احادیث نبوی باشد. لذا در انتخاب سعی شده است بیشتر ابیاتی انتخاب شود که حاوی آیات و احادیث باشد.

چون درباره مولوی و مثنوی او در تاریخ ادبیات ۲ و پیشگفتار مثنوی ۱ مطالبی خواننده‌اید، تکرار آنها در اینجا ضرورتی ندارد. در پایان کتاب فهرست مآخذ عمده به‌دست داده شده است که می‌توان با استفاده از آنها درباره مولانا و مثنوی اطلاعات دست‌اول و مفید به‌دست آورد.

در نظر بود که در این پیشگفتار، مولانای سراینده غزلیات شمس با مولانای آفریننده مثنوی مقایسه شود و نکات اتحاد و افتراق این دو اثر جاودانی باز گفته شود. چون کار تألیف به تعویق افتاده بود، بیم آن می‌رفت که اگر مدتی هم صرف تهیه مقدمه‌یی گردد که دانشجویان بتوانند از آن طرفی ببریندند، تأخیر بیشتر شود، لذا به نوشتن مقدمه‌یی کوتاه اکتفا می‌شود. در این مقدمه سخنانی از مرحوم بدیع‌الزمان فروزانفر درباره عظمت مثنوی و چکیده‌هایی از نوشته استاد دکتر عبدالحسین زرین

کوب آورده‌ایم که بیشتر دربارهٔ محتوای مثنوی است.

«می‌توان گفت که کثرت مضمون و سرعت انتقال و حسن تعبیر و مهارت مولانا در پیوستن معانی گوناگون به یکدیگر سبب قوی و عامل نیرومندی است که اعجاب و حیرت خواننده را چنان برمی‌انگیزد که بی‌اختیار در پی گویندهٔ حیرت‌انگیز مثنوی می‌رود به صورتی که مقصد را نمی‌شناسد و به جزئیات هم التفاتی نمی‌تواند بکند. مانند کسی که بر هواپیما یا مرکبی شتابنده و تیز رفتار سوار است که راه را می‌پیماید و از مناظری که بر آنها می‌گذرد اطلاعی کافی به دست نمی‌آورد...»^۱

سیر مثنوی معنوی برای خوانندهٔ عادی عصر ما همچون یک راه‌پیمایی در دشتهای خرم اما ناهموار است که خط سیر آن گه گاه از میان تپه‌های ابرآلود یا دره‌های آفتابی می‌گذرد و هر چند در سراسر راه چشم از منظره‌های تازه و جلوه‌های بدیع لذت می‌برد باز طول راه‌پیمایی برایش خستگی آور. به نظر می‌رسد و با این حال آن تمتع روحانی که از تنوع مناظر و کدیل صحنه‌های بین راه می‌برد این خستگی وی را حتی بیش از حد انتظار جبران می‌کند. اما خواننده‌یی که در این میان، غیر از کنجکاوی یک مطالعه کنندهٔ عادی، انگیزشی درونی هم در این راه‌پیمایی دارد آن را صعود جسورانه‌یی بر قله‌های رفیع آن سوی دشت می‌یابد. در مسیر این صعود جسارت‌آمیز کوهها را غرق نور، صخره‌ها را غرق شعله، و آبشارها را غرق در حیات می‌بیند. هر قدر هم در این صعود پیش می‌رود، بی‌احساسی ملال افقهای تازه کشف می‌کند، هواهای تازه تنفس می‌نماید و وقتی به اوج قله‌ها نزدیک می‌شود پاهای خود را بر پشت ابرها می‌یابد، احساس بیوزنی می‌کند پله‌پله به ماورای ابرها بالا می‌رود...»

شعر مولانا در آنچه به غزلیات مربوط می‌شود، ترجمان هیجانات واقعی است و در آنچه به مثنوی تعلق دارد بین تغزل و روایت و تا حدی بین شیوهٔ تحقیق و شیوهٔ تغزل در نوسان است.

در شعر و شاعری مولانا از همان آغاز وارث دو شاعر بزرگ خراسان شد: سنایی و عطار. تأثیر این دو شاعر هم در غزلیات او نشان خود را باقی گذاشت و هم در مثنوی. با این حال، تأثیر از جاذبهٔ سبک بیان این دو پیشرو و بزرگ شعر صوفیانهٔ فارسی مانع از تجلی اصالت بی‌نظیری که شعر مولانا را از هر شعر عرفانی دیگر متمایز

۱. فروزانفر، بدیع الزمان، مقامه شرح مثنوی، تشریف، جلد ۱، صص سه - چهار.

ساخت، نشد. خاصه که به گفته او، عطار و سنایی همه از فراق سخن گفته بودند، و سخن وی همه از وصال بود.

در شعر مولانا، شوق و هیجان روح بی‌هیچ آرایشی جلوه دارد. حتی در رباعیات او نیز این شور و هیجان صادقانه و بی‌نقاب جلوه دارد.

مولانا در غزل قصه می‌آورد و گاه در ضمن قصه سؤال و جوابهایی طرح می‌کند. غزلیات فقط تصویر یک نیمه از حیات روحانی مولانا بود، نیمه دیگر آن در مثنوی معنوی تصویر شد که هر چند در ظاهر رنگ «تعلیمی» بر آن غلبه داشت، جنبه بدیهه‌پردازی آنرا از جزو و مدّ حیات هر روزینه گوینده نیز خالی نگذاشت.

مثنوی سرگذشت سیر بی‌وقفه روح در جستجوی مقهورانه‌یی بود که در آن ملاقات خدا را غایت حرکت و سلوک خویش می‌ساخت، با آنکه تعلیم و قصه و حکمت و موعظه بود، در جای جای آن بارها کلام گوینده رنگ شعر ناب تغزلی هم می‌یافت و توالی دلالات و تداعی قصه‌ها، که آن را در عین حال هم مجموعه حکمت صوفیانه و هم جامع قصص و تمثیلات عامیانه کرده بود، موج شعر پرشور و حالی را که در سراسر کتاب می‌جوشد و می‌پیچد و زیر و بالا می‌شود از دیده خواننده کنجکاو و مخفی نمی‌دارد و در جای جای کتاب بارها به او مجال تمتع و التذاد از این شعر متعالی - که به هیچ شعر دیگر مانند نیست - می‌دهد.

این ساده‌ترین و پرمایه‌ترین شعر مولانا، که در عین حال متعالی‌ترین شعر عرفانی در تمام تاریخ به شمار می‌آید، سفرنامه روح انسانی است در بازگشت به مبدأ، بازگشت حماسه‌آمیزی که حکایت و شکایت نی‌رمز انگیزه آن است.

در مثنوی معنوی قصه نقش فوق‌العاده دارد. البته نباید شکایت و قصه را در مثنوی یک وسیله سرگرمی شمرد بلکه آن را باید مثل شکایت که تعبیر «استیاض» است، تعبیر گزارش سلوک تلقی کرد. در نزد مولانا قصه به هیچ وجه ناظر به دفع ملال مستمع نیست، ناظر به رفع اشکال اوست.

مثنوی مولانا که مجموعه‌یی مسلسل و پایان‌ناپذیر از دلالات و حقایق مربوط به عرفان و اخلاق است و تنها به «جمع مستمع» محدودی که در مجالس املائی آن در قونیه در خانه یا مدرسه مولانا حاضر می‌آیند ناظر نیست، به جمیع اهل عصر و به تمام نسلهای انسانی که در اعصار آینده، به گفته مولانا، مثنوی را «شیخ» و رهبر خویش تلقی

خواهند کرد نظر دارد.

چون در حال حاضر هم حجم کتاب از حدّ مقبول و معقول خود برای یک ترم پا فراتر گذاشته است، نمی‌خواهم که این پیشگفتار بر مقدار صفحات آن بیفزاید؛ مطالعه دقیق پله‌پله تا ملاقات خدا تألیف استاد دکتر عبدالحسین زرین کوب مخصوصاً فصل حسام‌الدین و قصهٔ مثنوی (ص ۲۱۱-۲۳۳) و عبور به ماوراء شعر (ص ۲۳۵-۲۶۷) را که چکیده‌ای از آن را در این مقدمه آورده‌ام، توصیه می‌کنم و سخن را به پایان می‌رسانم.

دانشجویان گرامی می‌توانند با مراجعه به متن، ابیات مقدم و مؤخر هر درسی را در مثنوی بیابند و بخوانند در پایان کتاب فهرست الفبایی لغات آمده است با مراجعه به آن به آسانی می‌توان بیت مورد نظر را یافت و در صورت نیاز با مثنوی ۱ مقایسه کرد.

نشانه‌ها

۱/	نشانهٔ فارق که لغات توضیح داده شده را از هم جدا می‌کند.
۲/	معنی بیت.
۳/	رجوع کنید به
ص:	صفحه
صص:	صفحات

پیروز باشید

توفیق هـ. سبحانی